

Kraj "idile" - Avangarda i nezadovoljna radnička klasa 1980-ih*

DAVOR MARIJAN
Hrvatski institut za povijest, Zagreb
Croatian Institute of History, Zagreb
E-mail: dmarijan66@gmail.com

UDK: 329.13:316.343.63(497.1)(091)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 29. svibnja 2023.
Prihvaćeno: 12. srpnja 2023.

Sažetak

Tema članka je raspad interesne koalicije između Saveza komunista Jugoslavije, kao avangarde radničkoga pokreta i radničke klase u Jugoslaviji i konkretnije u Hrvatskoj. Ta je koalicija komunistima bila zamjena za legitimitet, a radničkoj klasi jamčila je sigurnost radnoga mjesta i široka socijalna prava. Desetljećima je bila i jamac unutarnje uravnoteženosti Jugoslavije. Takva je interesna koalicija dovedena u pitanje s ekonomskom krizom 1980-ih godina, koja se nije uspjela riješiti na temelju teorijskih postavki samoupravnoga socijalizma. Zbog ekonomske krize partijski vrhovi su socijalno motivirano nezadovoljstvo radnika smatrali potencijalno najvećim mogućim izvorom političkih kriza i destabiliziranja društva. Partijski vrh je na tu temu bio iznimno osjetljiv i zbog samog koncepta jugoslavenskoga društva kao socijalističke samoupravne države u kojoj su, makar formalno, poluge vlasti bile u rukama radničke klase, a SKH samo njezin avangardni oblik. Tijekom 1988. u avangardi je prevladalo mišljenje da su nužne promjene k tržišnoj orijentaciji što je zapravo značilo i kraj samoupravnoga socijalizma, a s njim i

---

* Rad je nastao u sklopu projekta *Rat, žrtve, nasilje i granice slobode u hrvatskoj povijesti 20. stoljeća - WarVic* (IP-2019-04-6673), koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

interesne koalicije s radničkom klasom. Rad je pisan metodologijom povijesne znanost na temelju arhivskoga gradiva i dostupne literature.

Ključne riječi: avangarda; radnička klasa; kriza; Hrvatska; Jugoslavija; socijalno nezadovoljstvo; štrajkovi.

The End of the "Idyll" – The Avant-Garde and the Dissatisfied Working Class of the 1980s

Original scientific article

Received: 29 May 2023

Accepted: 12 July 2023

Summary

The article discusses the disintegration of the coalition of interest between the League of Communists of Yugoslavia as the avantgarde of the workers' movement and the working class in Yugoslavia, with emphasis on the situation in Croatia. Their "coalition" was an exchange for legitimacy for the communists, and the working class gained job security and broad social rights through them. Such a coalition of interest was challenged during the economic crises in the 1980s, which could not be successfully resolved by the theoretic postulations of socialist self-management. Because of the economic crisis, the party leaders considered the socially motivated dissatisfaction of workers as potentially the greatest source of political crisis and social destabilisation. Party leadership was exceptionally sensitive to this subject, and because of the concept of Yugoslav society as a socialist self-management state in which, at least formally, the power rested in the hands of the working class, and the League of Communists was just its avantgarde form. During 1988, the predominant opinion in the avantgarde was that changes towards a market orientation were necessary, which actually meant the end of socialist self-management and the "coalition" of interest with the working class.

Keywords: avantgarde; working class; crisis; Croatia; Yugoslavia; social dissatisfaction; strikes.

Uvodna napomena

U marksističkom pojmovniku "avangarda" ima značajno mjesto. Kada je očistimo od komunistima omiljenih ispraznica, bit pojma svodi se na malu, beskrupuloznu sektu, koja se dočepala vlasti i moći s obrazloženjem da to čini u korist radničke klase, koja se nije pokazala zreloom da promijeni svoj nepovoljni položaj u koji je dovedena zbog ovisnosti od buržoazije. Službeno, avangarda se zvala komunistička partija koja je "prepoznala" povoljan trenutak i uz uporabu nasilja i u ime radničke klase dočepala se vlasti. Ono što je poslije slijedilo bila je totalitarna država koja je zapravo bila samo jedno, ali najnasilnije lice Partije. Teško da je Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) bila izuzetak od takve prakse. Bit je ostala i kada se 1948. razišla s maticom, Svesaveznom komunističkom partijom boljševika, i 1952. promijenila ime u Savez komunista Jugoslavije (SKJ). A bit je bila partijska država koja je tretirana kao ratni plijen KPJ. Radnička klasa je Partiji bila stalno pokriće za vladanje u njezino ime. Njihov međusobni odnos je zapravo svodiv na tvrdnju koja je negirana u jednom rječniku marksističkih pojmova iz 1974., u kojem se kaže da radnička klasa "nije 'glupi narod' nad kojim treba da neko drugi preuzme kontrolu i starateljstvo, nego ona sama predstavlja najveću snagu i autoritet za uređivanje svih odnosa unutar društva kao cjeline".¹ Avangarda i radnička klasa službeno su bili glavni akteri u socijalističkoj samoupravnoj zbilji Jugoslavije, a štrajk povremeni pokazatelj da "idila" nije temeljna značajka njihova međusobnog odnosa. U spomenutom rječniku marksističkih pojmova štrajk u socijalizmu interpretiran je kao prosvjed radnika protiv onih koji opstruiraju provedbu radničkoga samoupravljanja, kao i protiv socijalnih razlika i svoga neravnopravnog položaja. "Štrajkujući, radnici, u stvari, teže ka usavršavanju, i to mnogo bržem nego što je to u mnogim mjestima, cjelokupnog samoupravnog sistema."²

Nakon sloma socijalizma 1990., a godinu ili dvije godine kasnije i Jugoslavije, ozbiljnih istraživanja prirode jugoslavenskoga socijalizma gotovo da nema.³ Stoga, koliko god to paradoksalno zvučalo, i

---

1 RISTO TUBIĆ, *Enciklopedijski rječnik marksističkih pojmova*, "Veselin Masleša", Sarajevo, 1974., str. 349.

2 R. TUBIĆ, *Enciklopedijski rječnik marksističkih pojmova*, str. 575.

3 Jedan od rijetkih izuzetaka je IVAN ROGIĆ, *Tehnika i modernizacija: Okvir za sliku treće hrvatske modernizacije*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2000.

danas su za ovu problematiku solidan uvod knjige i radovi tiskani u 1980-im i u sutonu socijalizma.⁴ Ti su radovi putokaz za razumijevanje odnosa u tom društvu, koje su, bez obzira na desetljećima ponavljane zvučne tvrdnje o jednakosti, slobodi, pravdi, demokraciji i itd., bile ispraznice koje su skrivale duboko, na pobjednike i gubitnike podijeljeno društvo. Jugoslavija je zapravo funkcionirala po obrascu pobjednik uzima sve.⁵ Na takvu se temelju razvilo društvo podijeljeno na dvije klase, sukladno konfrontacijama i podjelama iz Drugoga svjetskog rata. Privilegiranu klasu činili su pobjednici iz Komunističke partije Jugoslavije (dalje Partija) i slojevi stanovništva koji su prihvatili novo društvo. Njih se tituliralo kao radničku klasu. Dio njih je i formalno ušao u Partiju ili se zadovoljio položajem organiziranih socijalističkih snaga, u nekoj od partijskih transmisija.⁶ Partija se u završnici Drugoga svjetskog rata i poraća dočepala vlasti u zaostaloj seljačkoj zemlji s velikim dijelom nepismenoga stanovništva. Radnika, u čije ime je navodno Partija preuzela vlast, bilo je oko deset posto.⁷ U odnosu na teorijska promišljanja klasika marksizma, Jugoslavija je bila potpuno neprikladna za zemlju u kojoj bi radnička klasa trebala preuzeti vlast i zvesti diktaturu proletarijata u prijela-

---

4 Primjerice: ZORAN ĐINĐIĆ, *Jugoslavija kao nedovršena država*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1988.; MARIJAN KOROŠIĆ, *Jugoslavenska kriza*, Naprijed, Zagreb, 1989.; ŽARKO PUHOVSKI, *Socijalistička konstrukcija zbilje*, Biblioteka časopisa "Pitanja", Zagreb, 1990.; EGON ŽIŽMOND, *Specifičnosti inflacije u Jugoslaviji*, Naprijed, Zagreb, 1991.; JOSIP ŽUPANOV, "Znanje, društveni sistem i 'klasni' interes", u: *Naše teme*, br. 7-8, 1983., str. 1053-1054; JOSIP ŽUPANOV, "Radnička klasa i društvena stabilnost", u: *Kulturni radnik*, br. 5, 1985., str. 1-20.

5 Povodom afere s vikenticama bosanskohercegovačkih dužnosnika u Neumu, srbijanski filozof Kosta Čavoški, kojeg je režim tretirao građanskim desničarem, ali i nacionalistom, objavio je u ljeto 1988. u *Književnoj reči* članak "Pobjedniku pripada pljačka" što je zapravo varijacija na obrazac o pobjedniku koji smatra da mu s pobjedom pripadaju i materijalne pogodnosti. KOSTA ČAVOŠKI, *Revolucionarni makijavelizam i drugi eseji*, Izdavačka radna organizacija "Rad", Beograd, 1989., str. 255-264.

6 Te su se transmisije službeno zvale društveno-političke zajednice i društveno-političke organizacije. Uza Savez komunista Jugoslavije, društveno-političke organizacije bili su: Savez sindikata Jugoslavije, Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije, Savez socijalističke omladine Jugoslavije, Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata i Savez rezervnih vojnih starješina Jugoslavije. Društveno-političke zajednice bile: su federacija, republike, autonomne pokrajine, regionalne zajednice općina, gradske zajednice i općine.

7 DUŠAN BILANDŽIĆ, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: Glavni procesi 1918-1985*, Školska knjiga, Zagreb, 1985., str. 88.

znom periodu između kapitalističkoga i komunističkoga društva. U novoj eliti većina je bila premlada, neiskusna, nestručna i na funkcije je gledala kao na nagradu za revolucionarne zasluge.⁸ Njima je često jedina kvalifikacija bila moralno-politička podobnost. Ta ratna generacija je do sredine 1980-ih zauzimala čelna mjesta u Partiji i njezinim transmisijama. Na drugoj strani bili su poraženi, njihovi potomci, kao i dio stanovništva koje nije dijelilo oduševljenje s novom političkom zbiljom. Dobar dio njih je po kriteriju moralno-političke podobnosti bio, posebice u poraću, isključen iz svih političkih i društvenih sfera i dugoročno kategoriziran etiketom unutarnjega neprijatelja. U kasnijim razdobljima teror nad njima zamijenjen je selektivnom represijom i budnim nadzorom raznih partijskih komisija i sigurnosnih službi specijaliziranih za praćenje unutarnjih neprijatelja i antisocijalističkih snaga.⁹ To je bilo sukladno karakteru režima koji je socijalističko samoupravljanje ustavno definirao kao poseban oblik diktature proletarijata.¹⁰ Postojala je i "nesvrstana" populacija koja se pomirila s činjenicom da su na vlasti komunisti, tome se prilagodila i prihvatila život na marginama društva. Takav "nesvrstani" izbor dijela stanovništva režim nije prihvaćao jer je funkcionirao po obrascu "tko nije s nama, taj je protiv nas". O njima je u listopadu 1975. na jednoj sjednici partijskoga vrha govorio predsjednik Jugoslavije i partije, Josip Broz Tito:

"Ima ljudi koji šute. Ja mislim, drugovi, da mi moramo, ipak, znati koliko je tih koji šute. Jer, i oni koji šute nisu na našoj liniji. Htjeli ili ne htjeli, izlazi da oni tom svojom šutnjom ne odobravaju našu politiku, naš čvrsti klasni stav prema tim neprijateljima, koji hoće da našu Partiju iznutra razjedaju, koji hoće da našu socijalističku zemlju zatruju, da potkopavaju tekovine revolucije, naš socijalistički samoupravni sistem."¹¹

---

8 DUŠAN BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999., str. 197.

9 Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, arhivski fond Centralnog komiteta SKH (dalje: HDA-CKSKH), serija Predsjednik CKSKH, kut. 3: SSUP od 15. 11. 1976., Procena neprijateljskih snaga koje deluju protiv SFRJ - peta i šesta kolona (državna tajna); ZDENKO RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.: Od zajedništva do razlaza*, Školska knjiga - Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2006., str. 250.

10 Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Osnovna načela, IV, *Službeni list SFRJ*, br. 9 od 21. 2. 1974.

11 HDA-CKSKH, D-povjerljiva dokumentacija (dalje D-SP)-1315: Riječ druga Tita na Četrnaestoj sednici PCKSKJ 15. 10. 1975.

Nekoliko godina kasnije, Tito je umro, a njegova se Jugoslavija suočila s dugotrajnom krizom. Kako je kriza trajala više od desetljeća, postupno je otvarano niz pitanja, koja se do 1980. rijetko tko usudio problematizirati. Jedno od tih pitanja bilo je pitanje legitimiteta. U demokracijama legitimitet se lako mjerio, na slobodnim izborima uglavnom u pravilnim vremenskim intervalima. U nedemokratskim državama, kao što je bila Jugoslavija, postrance problem njezina određenja kao totalitarne ili autoritarne države, pitanje legitimiteta bilo je marginalno pitanje. Komunisti se s legitimitetom nisu opterećivali, njihov je odgovor na to pitanje otprilike glasio - da žive u socijalizmu koji je korak do komunizma, besklasnog društva u kojem će svi doprinosti sukladno svojim mogućnostima, a dobivati po svojim potrebama.¹² S takvim razumijevanjem svijeta i budućnosti legitimitet je mogao biti samo suvišna gnjavaža ili područje komisija i službi zaduženih da prate "inferiorne" kapitalističke zemlje. Jedinствен položaj između dva politička (i vojna) bloka, te velike ambicije Tita na međunarodnoj pozornici, i u zemlji tražile su neke specifične aranžmane za potporu avangarde. Pitanje potpore, koja je postupno postajala sve važnija, dobrim dijelom i zbog predstavljanja na međunarodnoj pozornici, riješeno je posebnim vezama avangarde s radničkom klasom. Ta potpora je zapravo kupovana socijalnim davanjima koja su bila specifičan vid vrlo razgranate korupcije. Taj međusobno ovisni odnos sociolog Josip Županov nazvao je koalicijom između fizičkoga radništva i elite koja je zapravo bila politička birokracija. U pitanju je bila koalicija nejednakih, u kojoj je patronska elita "štitila" radništvo tako što im je osiguravala minimalni dohodak i velika socijalna prava, dok je štice radništvo eliti zauzvrat davalo društveni (kvazi)legitimitet. U toj koaliciji postojala je dvostruka komunikacija: radništvo je prihvaćalo službenu ideologiju, a elita je prihvaćala vrijednosni kod radikalnog egalitarizma. Elita nije prihvaćala egalitarizam zbog iskrenog uvjerenja, nego stoga što je suzbijanje razlika između ljudi pojednostavnjivalo socijalni sustav i omogućavalo lakše upravljanje državom.¹³ Ništa neobično za režim koji je kao i u ostalim socijalističkim zemljama, prisvojio privatno vlasništvo, a ne samo ono političkih protivnika. Time su preuzeli "obvezu

---

12 KARL MARX, "Kritika Gotskog programa", u: KARL MARX - FRIEDRICH ENGELS, *Izabrana djela*, II., Kultura, Zagreb, 1950., str. 15.

13 J. ŽUPANOV, "Znanje, društveni sistem i 'klasni' interes", str. 1053-1054; J. ŽUPANOV, "Radnička klasa i društvena stabilnost", str. 1-20; M. KOROŠIĆ, *Jugoslavenska kriza*, str. 21.

da hrane, oblače, smještaju, liječe, zapošljavaju i obrazuju svoje stanovnike (koji su ostali bez vlastitih sredstava kojima bi zadovoljavali svoje ključne potrebe)".¹⁴ S tim su postupkom zapravo golemu većinu stanovništva učinili ovisnima o svojoj milosti. Ekonomist Marijan Korošić taj je odnos 1989. još bolje sažeo:

"U poslijeratnom razdoblju formirala se elita vlasti (izraz Wrighta Millsa, a odnosi se na profesionalne rukovodioce, kako bismo ih mi nazvali) od nekih dvjesto ili tristo pojedinaca, na federalnom vrhu, i nešto manjeg broja u svakoj republici i pokrajini, koji se smjenjuju od funkcije do funkcije (otuda i izraz funkcionari), od jednog do drugog visokog državnog ili partijskog položaja. Elita se trudila da zadrži položaje, jer često nema stručnih kvalifikacija, ili se od struke udaljila. U grčevitoj borbi za opstanak u vrhu mora voditi računa o dva interesa: o interesu baze i ustanova odakle dolazi. Jugoslavija ne poznaje pojam 'pročišćavanje' koje bi spriječilo okoštavanje elite vlasti. Međutim, dosadašnji naraštaj pripadnika elite vlasti imao je neke prednosti koje su mu davale legitimitet: prije svega antifašističku i ratnu prošlost, zatim demokratsko iskustvo iz stare Jugoslavije ili iz pedesetih godina kad se zemlja naglo otvorila i kad su postojala istraživanja, borba mišljenja, polemike. Naraštaji koji se sada uključuju u elitu vlasti nemaju više tih iskustava, niti su položili ranije testove odvažnosti i hrabrosti. Pored toga je federalizacija Partije olakšala izbijanje na vrh samo onih funkcionara koji su pokazali energičnost u obrani republičkih interesa. Mlađi su funkcionari postali netolerantni, premda po biološkim zakonima smjenjuju dogmatskije starije. U smjeni naraštaja stoga nema subjekta promjena."¹⁵

Zbog takvih odnosa, politika, odnosno Partija, nije ni nudila izlaze iz krize, nego je branila "postojeći sistem kao stalno opsjednutu i ugroženu tvrđavu", a svaki zahtjev za promjenama tretirala kao neprijateljski napad ili kontrarevoluciju.¹⁶ No ni velik dio radničke klase se ne može amnestirati od nastojanja da sačuva takav odnos, jer je od njega imao osobne koristi.¹⁷ Ta neformalna koalicija između Partije i radništva zapravo je omogućila da kriza dugo traje i da političko stanje u Jugoslaviji sve do 1988. ne dovede državu na rub raspada. Ključno pitanje koalicijskog odnosa između avangarde i radničke klase u 1980-ima bio je socijalni mir i pokušaj da se on održi. S druge strane socijalni mir postao je i jedna od najvećih zaprjeka izlasku iz ekonomske krize i tržišnoj orijentaciji. U ovom radu, metodolo-

14 Ž. PUHOVSKI, *Socijalistička konstrukcija zbilje*, str. 107.

15 MARIJAN KOROŠIĆ, "Od status quo do Evrope", u: *Quo vadis Jugoslavijo?*, prir. Marijan Korošić, Naprijed, Zagreb, 1989., str. 17.

16 M. KOROŠIĆ, "Od status quo do Evrope", str. 21.

17 I. ROGIĆ, *Tehnika i modernizacija*, str. 464-465 naziva taj odnos rentijerska simbioza.

gijom povijesne znanosti, na temelju arhivskoga gradiva CK SKH i dostupne literature, traži se odgovor na istraživačko pitanje, zašto je, i kako je, završen interesni savez između Partije i radništva. U lipnju 1982. na sjednici CK SKH posvećenoj ekonomskoj krizi, jedan član toga foruma, temeljni problem slikovito je sveo na dvojbu "kako da naučimo tovara da manje jede ili da ne jede, a da ostane živ".¹⁸ Ne treba mnogo promišljanja za odgovor na enigmu tko je tovar u odnosu avangarde i radničke klase.

Kriza

Jugoslavija je desetljećima solidno živjela na račun svoga "nesvrstanog" položaja između Zapada i Istoka.¹⁹ Takav položaj, koji je majstorski koristio Josip Broz Tito, rano je jugoslavensko gospodarstvo odveo na smjer koji je karakterizirala autarkija i življenje od stranog novca. Uvozilo se mnogo više no što se izvozilo i takva je politika jednom morala doći na naplatu, i došla je nakon Titove smrti.²⁰ Ta je okolnost još više utjecala na mišljenje da je vrhunac dobrog življenja u Jugoslaviji bio u 1970-im godinama.²¹ Drugu polovicu 1970-ih obilježio je bum krupnih institucija, najveći u povijesti socijalističke Jugoslavije, koji je od nje napravio "najveće gradilište u Europi".²² "Bilo je to zapravo takmičenje tko će napraviti više cesta, škola, bolnica i tako dalje."²³ U izvješću pisanom 1986. u svrhu sumiranja četverog-

---

18 JELENA LOVRIC, "Između čekića i nakovnja", u: *Danas*, 29. 6. 1982., str. 38-40. Riječ je o govoru Slavka Šajbera.

19 TVRTKO JAKOVINA, *Treća strana Hladnog rata*, Fraktura, Zagreb, 2011.

20 MOMČILO CEMOVIĆ, *Zašto, kako i koliko smo se zadužili: Kreditni odnosi Jugoslavije sa inostranstvom*, Institut za unapređenje robnog prometa, Beograd, 1985.

21 LJUBICA GATARIĆ, "Kupovna moć prosječne plaće 27% manja nego 1978. godine", u: *Večernji list*, 17. 5. 2016. <https://www.vecernji.hr/vijesti/drugi-idu-naprijed-nas-bdp-danas-nizi-nego-sto-je-bio-1980-1084864> (24. 5. 2023.); DUBRAVKO GRAKALIĆ, "Dr Josip Tica: Ako se nešto drastično ne promijeni, već ove godine imat ćemo standard kakav smo imali 1979.", u: *Glas Istre*, 15. 4. 2023. <https://www.glasistre.hr/gospodarstvo/2023/04/15/dr-josip-tica-ako-se-nesto-dramaticno-ne-promijeni-vec-ove-godine-imat-cemo-standard-kakav-smo-im-857528> (24. 5. 2023.).

22 DRAGO BUVAČ, *1990: slom hiperinflacije ili Jugoslavije*, Cankarjeva založba, Zagreb, 1990., str. 14.

23 HDA-CKSKH, D-15375: 3. *sednica CKSKJ: Aktuelna idejno-politička pitanja društveno-ekonomske situacije i zadaci SK u ostvarivanju stavova 12. kongresa SKJ*, Izdavački centar Komunist, Beograd, 1982., str. 94: Izlaganje Jure Bilića.

dišnjeg učinka hrvatskih komunista, taj trend je lakonski sveden na zaključak da se društveno-ekonomski razvoj u Hrvatskoj u drugoj polovici 1970-ih, odvijao "pod velikim utjecajem administrativnih odluka", koje se mogu svesti na zanemarivanje tržišta u korist socijalnih prava. Nerealan tečaj dinara i niske kamatne stope pogodovale su klimi razvoja na temelju zaduživanja u inozemstvu. "Ta su sredstva, uz visok rast investicijske potrošnje, i pridonijela svojevrsnom mentalitetu trošenja iznad mogućnosti." Zbog visoke domaće potrošnje i povećanog uvoza od 1976. do 1979. dug SRH prema inozemstvu narastao je na 3,2 milijarde dolara.²⁴ Slično je bilo i u drugim republikama. Od 1977. do 1981. Jugoslavija se zadužila za više od 14 milijardi dolara. S dvije milijarde i 350 milijuna dolara u 1970. inozemni dug Jugoslavije je do 1981. narastao na 21 milijardu i 95 milijuna dolara.²⁵ Velik dio tih deviza nije trošen za izgradnju kapitalnih objekata "nego samo njihova dinarska protuvrijednost, pa su te devize preko bankarskog mehanizma korištene za plaćanje uvoza raznih roba za druge korisnike koji svojim izvozom nisu osiguravali devizna sredstva za taj uvoz". S tim su kreditima građeni i drugi investicijski objekti, ali su korišteni i za rast svih oblika potrošnje, uključujući i osobni standard stanovništva "iznad vlastitih materijalnih mogućnosti".²⁶ Olako uzeti krediti već 1981. postali su iznimno zahtjevni za vraćanje, a godinu dana kasnije još više. Nagli skok cijena nafte je potkraj 1970-ih višestruko povećao izdatke za kupovinu i zaduženje u nepovoljnim kratkoročnim kreditima. Obveze vraćanja dugova u 1982. bile su iznimno velike, više od pet milijardi dolara, a slično je bilo u sljedećim godinama.²⁷ Gospodarstvo je bilo usmjereno na pribavljanje deviza do kojih se, bez nemogućnosti novih zaduživanja, moglo doći samo povećanim izvozom i na štetu standarda stanovništva. Bez mogućnosti daljnjega zaduživanja, na prijelazu iz 1981. u 1982. s nelimitiranim programom razvoja, "koji je

24 *Izveštaj o radu Saveza komunista Hrvatske i njegovih organa između Devetog i Desetog kongresa*, Centralni komitet SKH, Zagreb, 1986., str. 58-59.

25 HDA-CKSKH, D-SP-3405: Informacija Narodne banke Jugoslavije od 18. 8. 1992. o stanju deviznih rezervi i spoljnoj likvidnosti Jugoslavije; HDA-CKSKH, D-SP-3393: Spoljni dugovi Jugoslavije, problemi otplata i mogućnosti novih zaduženja od 21. 10. 1982. (strogo poverljivo).

26 HDA-CKSKH, D-SP-3332: Rezime rasprave PCKSKH [od 1. 6. 1982.] o aktualnoj društveno-ekonomskoj situaciji u SRH.

27 HDA-CKSKH, D-17052: Neautorizovane magnetofonske beleške sa 12. sednice CKSKJ od 28. 2. 1984., Izlaganje Milke Planinc, 1071; D. BUVAČ, 1990: *slom hiperinflacije ili Jugoslavije*, str. 12.

prelazio stvarne mogućnosti i, ujedno, svima dozvoljavao život iznad stvarnih mogućnosti", Jugoslavija se, a posebice Hrvatska, suočila s grubom stvarnošću, ili lomom. Taj lom u Jugoslaviji počeo je upravo u Hrvatskoj, jer je ona imala 43% svih kratkoročnih kredita čiji su rokovi prvi došli na naplatu.²⁸ Svijest o problemima s devizama sporo se probijala u radničku klasu, ali i u avangardu. Nedostatak deviza za uvoz robe dodatno je naglasio nedovoljnu proizvodnju koja nije bila u stanju "podmiriti potrebe tržišta", a posljedica je bila manjak niza artikala, uključujući i živežne namirnice.

"Naime, svake godine uvozili su se slijedeći proizvodi (za podmirenje potrebe zemlje): pšenica, šećer, uljarice, ulje, stočna hrana, mlijeko u prahu, maslac, kava, južno voće, a proizvodnja lijekova, medicinskog materijala, sredstava za zaštitu bilja, deterdženata i sl. u jednom većem dijelu temelji se na uvoznim sirovinama. Pored toga, uvoze se brojni proizvodi koji determiniraju opskrbu, npr. sirovine za ambalažu, pluto za čepove i niz drugih neophodnih proizvoda, te je dovoljno da u tom ciklusu izostane bilo koji sporedni proizvod čiji nedostatak će imati utjecaj na izazivanje poremećaja u opskrbi tržišta."²⁹

U siječnju 1981., u odnosu na prosinac prethodne godine, cijene industrijskih proizvoda porasle su za 9%, a cijena na malo za 8,4% u odnosu na prosinac prethodne godine. Udar na standard građana bio je veoma jak, s jakim naznakama da je to samo uvod u nova pokušivanja. Inflacija je brzo rasla, s oko 40% s kraja 1980. u siječnju 1981. je bila na 47%. Tijekom 1982. smanjena je na 29,5%, u 1983. je bila na 39% da bi potom počela konstantno rasti, s 56,7% u 1984. na 198,7% u 1988. godini.³⁰ Realni osobni dohodci u razdoblju od 1979. do 1984. pali su za 28,5%, a mirovine za više od 40%.³¹ Prosječnu plaću iz 1985. inflacija je vratila na razinu koju je SFRJ imala 1967. Porast cijena u ljeto 1985. pojedine kategorije stanovništva, posebice u velikim gradovima, doveo je do granice ekonomske i socijalne iz-

---

28 HR-HDA-1616, 2-2-289: Izvještaj o radu Izvršnog vijeća Sabora u razdoblju od svibnja 1982. do svibnja 1984., str. 19, 28-31.

29 HDA-CKSKH, D-SP-3476: IVS SRH, Informacija o aktualnim problemima opskrbe privrede i stanovništva u SRH, br. 03/12-813-86-1983 od 10. 2. 1983.

30 HDA-CKSKH, D-SP-2923: PSFRJ, Informacija o januarskom povećanju cena, pov. br. 08-29/1/81 od 4. 2. 1981.; E. ŽIŽMOND, *Specifičnosti inflacije u Jugoslaviji*, str. 10.

31 HDA-CKSKH, D-SP-4040: Informacija o kretanju ličnih dohodaka, penzija i socijalnih primanja u 1984. godini i prvim mjesecima 1985. godine.

držljivosti.³² U jesen 1985. na jednoj sjednici CK SKJ rečeno je da je "dubina pada životnog standarda znatno veća od očekivanog".³³

Stalni rast nezaposlenih bio je još jedan težak pokazatelj krize. Potkraj 1984. broj nezaposlenih prešao je milijun, a do kraja 1987. povećan je za još 120.000.³⁴ Početkom 1988. procjenjivano je da će u Jugoslaviji bez posla ostati oko 30.000 radnika. Krajem lipnja u SFRJ bilo je 55.683 radnika koji su primali zajamčeni osobni dohodak. Prema podacima SDK-a 31. srpnja 1988., od ukupno 1114 OUR-a sa 261.839 radnika sanacija je završena u 712 OUR-a sa 162.420 radnika, u stečajnom postupku bilo je 50 OUR-a sa 7686 radnika, a u tijeku je bila sanacija u 352 OUR-a s 91.733 radnika. "To znači da potencijalno mogu ostati bez posla radnici u ovim organizacijama kod kojih sanacija još nije završena." Zaštitni dodatak primalo je 460.000 umirovljenika, korisnika socijalne pomoći bilo je oko 150.000.³⁵ Početkom rujna 1988. Predsjedništvo Vijeća Saveza sindikata Jugoslavije informiralo je partijski vrh

"da je položaj najvećeg dela članstva krajnje kritičan sa tendencijom daljeg pogoršavanja. ... Političko stanje među radnicima karakteriše i veliko nezadovoljstvo, demotivacija za rad, nepoverenje u mogućnost za izlazak iz ekonomske i političke krize, što može da kulminira vrlo širokim socijalno-političkim naponostima, koje mogu biti izražene u svim vidovima nezadovoljstava: štrajkovima, demonstracijama, sivim obustavama rada i drugih".³⁶

Odgovor na krizu

Jugoslavenska kriza, čiji se početak često, premda netočno, veže za smrt Josipa Broza Tita u svibnju 1980., počela je godinu dana ranije, premda su prvi znaci upozorenja dani potkraj 1978. Počela je kao gospodarska, prerasla u političku i na kraju završila u ratu u kojem je Jugoslavija nestala. Jedan od prvih kriznih "udara" na standard Ju-

32 HDA-CKSKH, D-SP-4040: Zapisnik sa 128. sednice PCKSKJ od 2. 7. 1985.; V. GOATI, *Politička anatomija jugoslovenskog društva*, str. 21.

33 Uvodno izlaganje Dušana Bogdanova, člana CKSKJ, *Aktuelni politički pregled*, 11/1985., str. 12-17.

34 V. GOATI, *Politička anatomija jugoslovenskog društva*, str. 21.

35 HDA-CKSKH, 97. sjednica PCKSKJ od 22. 9. 1988.: Savezni komitet za rad, zdravstvo i socijalnu politiku, septembar 1988., Izvještaj o donošenju i sprovođenju socijalnih programa po republikama i autonomnim pokrajinama, Prilog I.

36 HDA-CKSKH, 97. sjednica PCKSKJ od 22. 9. 1988.: Vijeće SSJ, Stavovi i zahtevi, br. 0103-2291/ od 9. 9. 1988.

goslavena bilo je uvođenje režima vožnje par-nepar 3. svibnja 1979.³⁷ Taj je potez imao štednu pobudu i po rezultatima se različito tumači, a ukinut je tri godine kasnije, u mandatu Milke Planinc na čelu saveznog izvršnog vijeća (SIV).³⁸ Te prve mjere ekonomske stabilizacije koje su tražene, a koje se nisu dosljedno provodile, nisu bile učinkovite. U ljeto 1981. prevladalo je shvaćanje da je nužan sustavan plan izlaska iz krize, što je bio početak rada na neučinkovitom Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije, čije je polazne osnove CK SKJ prihvatio u proljeće 1982., a koji je dovršen u srpnju 1983. godine.³⁹

Od 1978. do kraja 1988. gospodarska problematika, što je uključivalo i njezin utjecaj na socijalno stanje, a ono pak na političko, bila je najčešća tema na sjednicama centralnih i pokrajinskih komiteta SK. Bila je dominantna tema i na sjednicama predsjedništava centralnih i pokrajinskih komiteta koji su veći dio 1980-ih zapravo bili "prava" vlada u svojim republikama i pokrajinama, a ustavna predsjedništva bila su samo njihova državna, tj. republička i pokrajinska transmissija. U mandatu predsjednika SIV-a, Veselina Đuranovića problematika ekonomske krize temeljito je raspravljana na tri sjednice CK SKJ održane 29. rujna i 4. prosinca 1980. i 30. rujna 1981. O pripremi i provedbi usvojenih zaključaka, stajališta i drugih mjera CK SKJ, Predsjedništvo je iniciralo niz rasprava, posebice: 17. veljače 1981. na proširenoj sjednici na kojoj su bili svi relevantni dužnosnici Federacije; 15. srpnja, 8. i 17. rujna, 14. listopada, 8. prosinca 1981., te 21. travnja i 5. svibnja 1982.⁴⁰ Đuranović je imao sreću da je svoj mandat

---

37 I. MARŠIĆ, "Neparni na parkiralištu", u: *Slobodna Dalmacija*, 4. 5. 1979., str. 5.

38 MILKA PLANINC, *Čisti računi željezne lady: Sjećanja*, Profil, Zagreb, 2011., str. 276-277.

39 DUŠAN BILANDŽIĆ, *Jugoslavija poslije Tita 1980-1985*, Globus, Zagreb, 1986., str. 53-65.

40 HDA-CKSKH, D-SP-2771: Zapisnik sa 13. sednice CKSKJ od 29. 9. 1980.; HDA-CKSKH, D-SP-2870: Zapisnik sa 15. sednice CKSKJ od 4. 12. 1980.; HDA-CKSKH, D-SP-2923: Zapisnik sa 80. (proširene) sednice PCKSKJ od 17. 2. 1981.; HDA-CKSKH, D-SP-2981: Zapisnik sa 98. sednice PCKSKJ od 15. 7. 1981.; HDA-CKSKH, D-SP-2983: Zapisnik sa 101. sednice PCKSKJ od 8. 9. 1981.; HDA-CKSKH, D-SP-2984: Zapisnik sa 102. sednice PCKSKJ od 17. 9. 1981.; HDA-CKSKH, D-SP-2977: Zapisnik sa Dvadesetprve sednice CKSKJ od 30. 9. 1981.; HDA-CKSKH, D-SP-3075: Zapisnik sa 104. sednice PCKSKJ od 14. 10. 1981.; HDA-CKSKH, D-SP-3085: Informacija sa 108. sednice PCKSKJ od 8. 12. 1981.; HDA-CKSKH, D-SP-3299: Informacija sa 121. i 123. sednice PCKSKJ od 21. aprila i 5. maja 1982.

priveo kraju početkom 1982. i teret rješavanja predao novom SIV-u na čijem je čelu bila Milka Planinc.

U mandatu Planinc izlaz iz krize tražio se mjerama poput zamrzavanja cijena, zaustavljanja klizanja tečaja dinara i kvantitativnim ograničenjem potrošnje. Cilj je bio odgovoriti na vanjsku nelikvidnost i vratiti dugove. To je utjecalo na standard stanovništva zbog ograničenja domaće potrošnje i orijentacije na priliv deviza i izvozne poslove, zbog čega se govorilo o razdoblju "stezanja remena". Reprogramiranjem i odgađanjem otplate dugova uz pomoć Međunarodnog monetarnog fonda (MMF) spriječen je bankrot Jugoslavije, ali uz uvjet da se uvedu realne cijene i potrošnja uskladi sa stvarnim mogućnostima. No značajan dio političke elite, koji je bio pobornik dogovorne ekonomije taj je aranžman smatrao neprihvatljivim, kao i poduzimane mjere koje su tumačene kao udar na nerazvijene republike. Njihov utjecaj je u jesen 1985. prevagnuo, što je bio stvarni kraj mandata M. Planinc i njezine stabilizacijske politike.⁴¹ U mandatu Planinc Partija je o ekonomskoj problematici, težišno prevladavanju krize, raspravljala na desetak sjednica CK SKJ od rujna 1985. do prosinca 1985. Na većini sjednica ekonomska problematika bila je dominantna, a na nekoliko jedna od nekoliko tema.⁴² Istovremeno je partijsko rukovodstvo ekonomsku problematiku tretiralo na većem broju sjednica, od kolovoza 1982. do prosinca 1985.⁴³ Dio sjednica

41 HDA-CKSKH, D-19662: Nacrt izveštaja o aktivnosti SKJ i radu Centralnog komiteta SKJ između 12. i 13. kongresa SKJ, str. 16; E. ŽIŽMOND, *Specifičnosti inflacije u Jugoslaviji*, str. 218-220; SUSAN L. WOODWARD, *Balkan tragedy: chaos and dissolution after the Cold War*, The Brooking Institution, Washington D. C., 1995., str. 50-51.

42 HDA-CKSKH, D-15375: Zapisnik sa Treće sednice CKSKJ od 24. 9. 1982.; HDA-CKSKH, D-SP-3416: Zapisnik sa 4. sednice CKSKJ od 24. i 25. 12. 1982.; HDA-CKSKH, D- 15832: Zapisnik sa Sedme sednice CKSKJ od 28. 4. 1983.; HDA-CKSKH, 9. sjednica CKSKJ od 25. 7. 1983.: Zapisnik sa sednice; HDA-CKSKH, 10. sjednica CKSKJ od 25. 10. 1983.: Zapisnik sa sednice; HDA-CKSKH, D-17052: Zapisnik sa 12. sednice CKSKJ od 28. 2. 1984.; HDA-CKSKH, 14. sjednica CKSKJ od 16. 10. 1984.: Zapisnik sa sednice; HDA-CKSKH, D- 18202: Zapisnik sa Šesnaeste sednice CKSKJ od 5. i 6. 3. 1985.; HDA-CKSKH, 17. sjednica CKSKJ od 26. 4. 1985.: Zapisnik sa sednice; HDA-CKSKH, D-19412: Zapisnik sa 23. sednice CKSKJ od 6. 12. 1985.

43 HDA-CKSKH, D-15375: Informacija sa 6. sednice PCKSKJ od 25. 8. 1982.; HDA-CKSKH, D-SP-3356: Zapisnik sa 9. sednice PCKSKJ od 21. 9. 1982.; HDA-CKSKH, D-SP-3364: Zapisnik sa zajedničke (11.) sednice PCKSKJ i PSFRJ od 18. 10. 1982.; HDA-CKSKH, D-SP-3365: Zapisnik sa 12. sednice PCKSKJ od 19. 10. 1982.; HDA-CKSKH, D-SP-3392: Zapisnik sa 14. sednice

bio je zajednički s Predsjedništvom SFRJ, koje je o toj problematici i samo održalo niz sjednica, od kojih su značajnije one od 20. veljače, 11. travnja, 28. lipnja, 16. i 19. prosinca 1985.⁴⁴

SIV Branka Mikulića bio je negacija prethodnog. Počeo je s mjerama ekonomske politike poput sniženja kamatnih stopa, zaustavljanja klizanja deviznoga tečaja i zamrzavanja cijena, što se nazivalo programiranom inflacijom kojoj je prilagodio i ostale ekonomske kategorije. Smanjena je štednja što je povećalo pritisak potražnje na tržištu, a s nerealnim tečajevima deviza pao je izvoz. Inflacijski val koji je slijedio smirivan je administrativnim zamrzavanjem cijena i

---

PCKSKJ od 2. 11. 1982.; HDA-CKSKH, D-SP-3393: Zapisnik sa zajedničke (15.) sednice PCKSKJ i PSFRJ od 9. 11. 1982.; HDA-CKSKH, D-SP-3423: Zapisnik sa sednice PSFRJ zajedno sa PCKSKJ, održane 7. i 8. 12. 1982.; HDA-CKSKH, D-SP-3426: Zapisnik sa 22. sednice PCKSKJ od 5. 1. 1983.; HDA-CKSKH, D-SP-3512: Zapisnik sa 31. (proširene) sednice PCKSKJ od 23. 3. 1983.; HDA-CKSKH, D-SP-3743: Zapisnik sa 52. sednice PCKSKJ od 15. 11. 1983.; HDA-CKSKH, D-SP-3745: Zapisnik sa 54. sednice PCKSKJ od 6. 12. 1983.; HDA-CKSKH, D-SP-3747: Zapisnik sa 56. sednice PCKSKJ od 20. 12. 1983.; HDA-CKSKH, D-SP-3748: Zapisnik sa 57. sednice PCKSKJ od 27. 12. 1983.; HDA-CKSKH, D-SP-3751: Zapisnik sa 60. sednice PCKSKJ od 24. 1. 1984.; HDA-CKSKH, D-SP-3833: Informacija sa 70. sednice PCKSKJ od 3. 4. 1984.; HDA-CKSKH, D-SP-3836: Zapisnik sa 73. sednice PCKSKJ od 24. 4. 1984.; HDA-CKSKH, D-SP-3837: Zapisnik sa 74. sednice PCKSKJ od 8. 5. 1984.; HDA-CKSKH, D-SP-3993: Zapisnik sa 80. sednice PCKSKJ od 19. 6. 1984.; HDA-CKSKH, 84. sjednica PCKSKJ od 17. 7. 1984.: Informacija sa sednice; HDA-CKSKH, 104. sjednica PCKSKJ od 25. 12. 1984.: Zapisnik sa sednice; HDA-CKSKH, 105. sjednica PCKSKJ od 8. 1. 1985.: Zapisnik sa sednice; HDA-CKSKH, D-SP-4025: Zapisnik sa 114. sednice PCKSKJ od 19. 3. 1985.; HDA-CKSKH, D-SP-4026: Zapisnik sa zajedničke sednice PSFRJ i PCKSKJ od 20. 3. 1985.; HDA-CKSKH, D-SP-4029: Zapisnik sa 118. sednice PCKSKJ od 9. 4. 1985.; HDA-CKSKH, D-SP-4031: Zapisnik sa 119. sednice PCKSKJ od 16. 4. 1985.; HDA-CKSKH, D-SP-4032: Zapisnik sa 120. sednice PCKSKJ od 25. 4. 1985.; HDA-CKSKH, 121. sjednica PCKSKJ od 8. 5. 1985.: Zapisnik sa sednice; HDA-CKSKH, D-SP-4040: Zapisnik sa 128. sednice PCKSKJ od 2. 7. 1985.; HDA-CKSKH, 130. sjednica PCKSKJ od 16. 7. 1985.: Zapisnik sa sednice; HDA-CKSKH, D-SP-4052: Zapisnik sa 142. (proširene) sednice PCKSKJ od 17. 10. 1985.; HDA-CKSKH, D-SP-4057: Zapisnik sa 149. sednice PCKSKJ od 5. 12. 1985.

44 HR-HDA-1616, kut. 289: PSFRJ, Rezime rasprave, str. pov. 73 od 1. 3. 1985.; HDA-CKSKH, D-SP-4040: PSFRJ, str. pov. br. 275/4-1 od 28. 6. 1985.; HR-HDA-1616, kut. 290: PSFRJ, Podsetnik, str. pov. br. 487/2 od 9. 12. 1985.; M. PLANINC, *Čisti računi željezne lady*, str. 285; DŽENITA SARAČ-RUJANAC, *Bran-ko Mikulić: Politička biografija 1965-1989.*, Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2020., str. 331-332.

plaća uz jačanje državne regulative. Mikulić, premda veliki protivnik MMF-a bio je prisiljen za sklapanje aranžmana s njim i sa svibanjskim mjerama 1988. okrenuo se tržišnoj ekonomiji. Program je sveo na liberalizaciju cijena, uvoza i deviznog tržišta. Brana liberalizaciji tržišta bila su "tri sidra" restrikcija: monetarne mase, javne potrošnje i osobnih dohodaka. Pod pritiskom dijela partijskih elita "pukla" su "sidra" u fiskalnoj i monetarno-kreditnoj politici, da bi nakon distanciranja od partijskoga i državnoga rukovodstva Mikulić na samom kraju 1988. dao ostavku.⁴⁵ U Mikulićevu mandatu, CK SKJ je ekonomsku problematiku imao na sjednicama održanim: 30. srpnja 1986.; 7. i 8. prosinca 1987.; 11. svibnja i 12. prosinca 1988.⁴⁶ Uključujući i prvu polovicu 1986. uži partijski vrh je problematiku imao na sjednicama održanim: 21. siječnja, 17. lipnja, 15. i 23. srpnja, 2. rujna 1986.; 26. svibnja, 20. srpnja, 8., 16. i 17. rujna, 15. listopada, 16. i 24. studenoga 1987.; 28. travnja, 11. svibnja, 26. srpnja, 11. i 30. kolovoza, 6. i 22. rujna, 1., 15. i 23. studenoga, 6. i 29. prosinca 1988. Dio sjednica bio je proširenog tipa ili zajednički s Predsjedništvom SFRJ.⁴⁷ Eko-

45 D. BUVAČ, 1990: *slom hiperinflacije ili Jugoslavije*, str. 18-25; E. ŽIŽMOND, *Specifičnosti inflacije u Jugoslaviji*, str. 220-221.

46 HDA-CKSKH, D-19889: Zapisnik sa 2. sednice CKSKJ od 30. 7. 1986.; HDA-CKSKH, 11. sjednica CKSKJ od 7. i 8. 12. 1987.: Zapisnik sa sednice; HDA-CKSKH, 14. sjednica CKSKJ od 11. 5. 1988.: Zapisnik sa sednice; HDA-CKSKH, 19. sjednica CKSKJ od 12. 12. 1988.: Zapisnik sa sednice.

47 HDA-CKSKH, D-SP-4070: Zapisnik sa 154. sednice PCKSKJ od 21. 1. 1986.; HDA-CKSKH, 168. sjednica PCKSKJ od 17. 6. 1986.: Zapisnik sa sednice; HDA-CKSKH, D-SP-4265: Zapisnik sa 4. sednice PCKSKJ od 15. 7. 1986.; HDA-CKSKH, D-SP-4266: Zapisnik sa 5. sednice PCKSKJ od 23. 7. 1986.; HDA-CKSKH, D-SP-4314: Zapisnik sa 8. sednice PCKSKJ od 2. 9. 1986.; HDA-CKSKH, 38. sjednica PCKSKJ od 26. 5. 1987.: Zapisnik sa sednice; HDA-CKSKH, 45. sjednica PCKSKJ od 20. 7. 1987.: Zapisnik sa sednice; HDA-CKSKH, 48. sjednica PCKSKJ od 8. 9. 1987.: Zapisnik sa sednice; HDA-CKSKH, Zajednička sjednica PSFRJ i PCKSKJ od 16. i 17. 9. 1987.: Zapisnik sa sednice; HDA-CKSKH, 52. sjednica PCKSKJ od 15. 10. 1987.: Zapisnik sa sednice; HDA-CKSKH, 57. sjednica PCKSKJ od 16. 11. 1987.: Zapisnik sa sednice; HDA-CKSKH, 58. sjednica PCKSKJ od 24. 11. 1987.: Zapisnik sa sednice; HDA-CKSKH, 75. sjednica PCKSKJ od 28. 4. 1988.: Zapisnik sa sednice; HDA-CKSKH, 77. sjednica PCKSKJ od 11. 5. 1988.: Zapisnik sa sednice; HDA-CKSKH, 89. sjednica PCKSKJ od 26. 7. 1988.: Zapisnik sa sednice; HDA-CKSKH, 91. sjednica PCKSKJ od 11. 8. 1988.: Zapisnik sa sednice; HDA-CKSKH, 92. sjednica PCKSKJ od 30. 8. 1988.: PCKSKJ, Pregled ocena, mišljenja i stavova, str. pov. br. 06-1/30-4 od 29. 8. 1988.; HDA-CKSKH, 93. sjednica PCKSKJ od 6. 9. 1988.: Zapisnik sa sednice; HDA-CKSKH, 97. sjednica PCKSKJ od 22. 9. 1988.: Zapisnik sa sednice; HDA-CKSKH, 105. sjednica PCKSKJ od

nomija je vidno mjesto imala i na Konferenciji SKJ potkraj svibnja 1988.⁴⁸ Na svim tim sjednicama traženo je rješenje ekonomske krize i susljedno, zaštita standarda radničke klase.

Iako je bilo problema u proizvodnji i padu realnoga standarda, u Hrvatskoj je Partija potkraj 1980. stanje među radništvom smatrala dobrim.⁴⁹ Nagli porast cijena i nestašice životnih artikala početkom 1981. uzbunio je partijski vrh Jugoslavije jer su veoma utjecale na političko raspoloženje među stanovništvom. Raspoloženje je tada još bilo usmjereno na "prizemne" probleme, dobrim dijelom vezane za nedostatak deviza, a time i nemogućnost kupovine repromaterijala, što je u niz slučajeva dovelo do prekida proizvodnje i prinudnih odmora. Na raspoloženje su utjecala i poskupljenja, rast troškova života, neravnomjerna raspodjela tereta stabilizacije na sve strukture društva, velike razlike u plaćama, neracionalne investicije i slično. Oko 400.000 radnika u organizacijama koje rade bilo je na granici rentabilnosti i s problemom isplate zajamčenih plaća.⁵⁰ Zbog brojnih poskupljenja i najava novih, pojave nezadovoljstva kod radnika bile su sve izraženije. Povećan je broj pisama, žalbi, štrajkova (koji su zvani obustavama rada), kao i oštrijih reagiranja na nekim skupovima radnika.⁵¹

Partiju je najviše brinulo što se stanje pogoršalo uoči partijskih kongresa i konferencija zakazanih za proljeće i ljeto 1982., na kojima se po običaju sumirao prethodno četverogodišnje razdoblje. Kriza se nije mogla ignorirati, a zahtjevi za poduzimanje mjera u opskrbi, kao i deviznom režimu bili su donekle histerični. U zahtjevima za uvođenje reda od partijskih sastavnica traženo je potezanje politič-

---

1. 11. 1988.: Zapisnik sa sednice; HDA-CKSKH, 107. sjednica PCKSKJ od 15. 11. 1988.: Zapisnik sa sednice; HDA-CKSKH, 109. sjednica PCKSKJ od 23. 11. 1988.: Zapisnik sa sednice; HDA-CKSKH, 111. sjednica PCKSKJ od 6. 12. 1988.: Zapisnik sa sednice; HDA-CKSKH, 115. izvanredna sjednica PCKSKJ od 29. 12. 1988.: Zapisnik sa sednice.

48 JELENA LOVRIĆ, "Otvoren put reformama", u: *Danas*, 7. 6. 1988., str. 7-11.

49 HDA-CKSKH, D-P-2920: Zapisnik 96. sjednice PCKSKH održane 15. 12. 1980.

50 HDA-CKSKH, D-SP-2923: PSFRJ, Informacija o januarskom povećanju cena, pov. br. 08-29/1/81 od 4. 2. 1981.; HDA-CKSKH, D-SP-2923: Predsedništvo veća SSJ od 10. 2. 1981. Informacija o nekim elementima za ocenu političkog raspoloženja radnika u vezi sa nepovoljnim ekonomskim i socijalnim kretanjima u zemlji; HDA-CKSKH, D-SP-3236: Zapisnik sa 117. sednice PCKSKJ od 23. 2. 1982.

51 HDA-CKSKH, D-SP-2923: Sektor za ONO i DSZ PCKSKJ, februar 1981., Neki pokazatelji političke situacije u zemlji.

ke odgovornosti, a za kršenje dogovorene politike cijena pokretanja političke, zakonske i druge odgovornosti, sve do smjena i opoziva s odgovornih dužnosti.⁵²

U svrhu motivacije za energičnije poteze u Predsjedništvu CK SKJ je početkom ožujka 1982. održan sastanak s predstavnicima državnih (republičkih) i političkih transmisija. Opskrba tržišta i stanovništva osnovnim živežnim namirnicama i proizvodima široke potrošnje na početku godine bila je otežana i dobila je izrazito političko-socijalne dimenzije. "Narasta neraspoloženje građana koje dobija naglašen politički karakter, što se svakodnevno očituje u redovima građana za nabavku životnih namirnica, za benzin i dr. To je naročito došlo do izražaja u posljednje vreme u Beogradu". U partijskom vrhu smatrali su da za kritično stanje opskrbe nema objektivnog opravdanja. To je tvrđeno na temelju pokazatelja, da se u 1981. uvezlo 15,8 milijardi robe, od čega robe široke potrošnje u iznosu od 893 milijuna dolara, odnosno 5,7%. Isti postotak je bio i u 1980. godini. "Umesto da obezbedimo nevelik obim deviza za uvoz dodatnih količina robe široke potrošnje, a za to imamo mogućnosti, mi smo od toga stvorili politički problem".⁵³

U svibnju 1982. konstatirano je "da je sadašnje stanje najteže za posljednjih desetak i više godina". Nestašica pojedinih vrsta robe široke potrošnje bila je velika, a regionalno zatvaranje tržišta sve naglašenije.⁵⁴ Na proširenoj sjednici u Predsjedništvu CK SKJ sa članovima Predsjedništva SFRJ 7. lipnja 1982. istaknuto je da je nužno poduzeti sve "političke akcije za brže rešavanje otvorenih problema sporazumevanjem i dogovaranjem, a ukoliko to ne daje određene rezultate da odgovarajući organi donesu privremene mere".⁵⁵ Na sjednici CK

---

52 HDA-CKSKH, D-SP-3260: Zapisnik sa 118. sednice PCKSKJ od 2. 3. 1982.

53 HDA-CKSKH, D-SP-3261: Sektor za društvene-ekonomske odnose CKSKJ, Informacija sa sastanka u PCKSKJ sa predsednicima izvršnih veća republika i pokrajina, članovima predsedništava CK i PK zaduženih za pitanje društveno-ekonomskih odnosa i predstavnicima organa i organizacija u federaciji - o snabdevanju stanovništva proizvodima široke potrošnje, s. p. br. 2401-150/1 od 13. 3. 1982.

54 HDA-CKSKH, 126. (proširena) sjednica PCKSKH i PSRH od 9. 6. 1982.: Radna zajednica CKSKJ, Neke karakteristike tekućih privrednih kretanja, br. 2401-273/1 od 27. 5. 1982.

55 HDA-CKSKH, D-SP-3302: Zapisnik sa 126. (proširene) sednice PCKSKJ od 7. 6. 1982.

SKJ 24. rujna 1982. tražena je rigorozna štednja u državi.⁵⁶ Partija je početkom studenoga 1982. i sama pokušala uvesti red u svoje privilegije i pokazati da ni oni nisu pošteđeni restrikcija i štednje.⁵⁷

Intervencije SIV-a oko ključnih artikala tijekom 1982. godine bile su polovične, dijelom su pokrивane intervencijama iz saveznih, odnosno republičkih i pokrajinskih pričuva. U prosincu je odobrena devizna pozajmica od 45 milijuna dolara za uvoz farmaceutskih sirovina i lijekova, s tim da je 50% tih sredstava osigurala Narodna banka Jugoslavije iz deviznih pričuva, a 50% republike i pokrajine. Interventiralo se iz deviznih pričuva preko pozajmica za uvoz reprodukcij-skog materijala za potrebe proljetne i ljetne sjetve u 1982. godini. No općenito, u SIV-u su smatrali da je i kod proizvoda i fondova s kojima to nije trebalo biti, bilo slučajeva neredovne i nedovoljne opskrbe, prvenstveno misleći na pšenično brašno, kukuruz i jestivo ulje.⁵⁸

U prvoj polovici 1983. opskrba stanovništva vitalnim proizvodima bila je toliko ozbiljna da je Predsjedništvo CK SKJ 8. veljače tražilo da organi pravosuđa i tužilaštva u djelokrugu svog rada "najoštrije pokreću pitanja krivične odgovornosti, a koja proizlaze iz protivzakonitih radnji, špekulacija, raznih zloupotreba i neodgovornosti u svezi sa snabdevanjem stanovništva" i da se sa predstavnicima tih organa održe sastanci u zemlji, od Federacije do republika i pokrajina u "cilju zaoštavanja individualne krivične odgovornosti za neodgovorno ponašanje po ovim pitanjima".⁵⁹ Problem je donekle primiren uvođenjem bonova, no to je bila kratkoročna mjera.⁶⁰ Partijski vrh Hrvatske je u travnju 1983. zbog ugroze životnog standarda, osobito porasta cijena prehrambenih proizvoda, od svojih transmisija tražio da pojačaju politički rad s radnicima u objašnjavanju stanja u kojem se nalaze i jačaju opredjeljenja za provedbu politike oslonca na vlasti-

---

56 Tanjug, "Komunisti se moraju svakodnevno potvrđivati vlastitim primjerom", u: *Slobodna Dalmacija*, 25. 9. 1982., str. 2; Tanjug, "Politiku stabilizacije odgovorno ostvarivati u samoupravnoj praksi", u: *Slobodna Dalmacija*, 27. 9. 1982., str. 2.

57 HDA-CKSKH, D-SP-3392: Zapisnik sa 14. sednice PCKSKJ od 2. 11. 1982.

58 HDA-CKSKH, D-SP-3499: SIV od 28. 1. 1983., Ocene i stavovi SIV-a o ak-tuelnim problemima snabdevanja jedinstvenog jugoslovenskog tržišta robom široke potrošnje, sa predlogom mera i aktivnosti (poverljivo).

59 HDA-CKSKH, D-SP-3499: Zapisnik sa 26. sednice PCKSKJ od 8. 2. 1983.

60 HDA-CKSKH, D-SP-3512: Sektor za društveno-ekonomske odnose PCKSKJ od 18. 3. 1983., Neke osnovne karakteristike ekonomske situacije u zemlji u januaru i februaru 1983.

te snage, kao jedine realne orijentacije za izlaz iz teškoća. Traženo je da se u svim sredinama pripreme za brzu i konkretnu pomoć najugroženijim radnicima i obiteljima.⁶¹ Zbog pada životnog standarda, političkom akcijom trebalo je objašnjavati da u takvoj nepovoljnoj ekonomskoj situaciji životni standard ne će rasti ni sljedećih nekoliko godina. U raspravi na sjednici Predsjedništva CK SKH 11. travnja 1983. zaključeno je da "samo zahvaljujući tome što i drugi članovi porodice po raznim osnovama ostvaruju i druge prihode (redovan mjesečni prihod, mirovina, poljoprivreda) ne dolazi do socijalnih i političkih tenzija u društvu".⁶² Nekoliko godina kasnije, u knjizi o jugoslavenskoj krizi, ekonomist Harold Lydall napisao je da je u Jugoslaviji pad "životnog standarda bio toliki da je teško zamisliti bilo koju drugu zemlju koja ne bi odgovorila velikim političkim promjenama, pa čak i revolucijom".⁶³

Na spomenutoj sjednici 11. travnja 1983. također su pokušavali naći odgovor na tu enigmnu. U okolnostima stalnoga pada plaća rasla su "primanja iz tzv. paralelne ekonomije, s osnova socijalnih primanja, revalorizacije deviznih računa, tj. izvan redovnog rada". Oko 15 tisuća osoba imalo je osobne dohotke više od 40.000 dinara, smatrano je da brojka nije velika, ali da SK i Savez sindikata "trebaju povesti akciju i utvrditi na osnovi čega su ostvarena tako visoka primanja (radom ili privatizacijom sredstava), jer to ne samo da djeluje iritirajuće i da može imati dublje socijalne posljedice, nego dovodi u pitanje i cijeli sistem nagrađivanja prema rezultatima rada".⁶⁴ Zapravo se radilo o radu u "fušu", uključujući i inozemstvo, širenju "sive" ekonomije, krađi društvene imovine, raznim špekulacijama i crnoj burzi. Postojali su "ispušni" ventili koji su stanje držali u granicama da ne eskaliraju socijalni nemiri, premda je partijski vrh povremeno tražio sprječavanje malverzacija i špekulacija.⁶⁵ Ništa manji problem nisu bile ni opstrukcije Dugoročnoga programa ekonomske stabilizacije od strane radništva, posebice u "kolektivima koji godinama loše posluju", iz kojih

---

61 HDA-CKSKH, D-SP-3667: Zapisnik sa 40. sjednice PCKSKH od 4. 4. 1983.

62 HDA-CKSKH, D-SP-3668: Prikaz rasprave sa 41. sjednice PCKSKH od 11. 4. 1983. za AD/3 i AD/4.

63 HAROLD LYDALL, *Yugoslavia in Crisis*, Oxford, Clarendon Press, 1989., str. 9.

64 HDA-CKSKH, D-SP-3668: Prikaz rasprave sa 41. sjednice PCKSKH od 11. 4. 1983. za AD/3 i AD/4.

65 HDA-CKSKH, D-SP-3837: Zapisnik sa 74. sednice PCKSKJ od 8. 5. 1984.; D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, str. 723-724.

su očekivali da se izuzmu od propisanih obveza.⁶⁶ Na ruku su im išla i očekivanja od rukovodstva Države i Partije da se u ekonomskim mjerama SIV-a, posebice oko cijena, vodi računa o zaštiti standarda stanovništva s najmanjim primanjima.⁶⁷ Pad vrijednosti plaća utjecao je na jačanje zahtjeva za uravnilovkom i smanjenje motiviranosti za rad i jačanje socijalne, a slabljenje ekonomske funkcije rada.⁶⁸

U mandatu Milke Planinc na čelu SIV-a, od Dugoročnoga programa ekonomske stabilizacije uspjelo se samo skresati investicijsku potrošnju.⁶⁹ Sukladno tomu njezin je mandat bio neuspješan, ali bez dramatičnih socijalnih tenzija. To nije slučaj s njezinim nasljednikom, Brankom Mikulićem. Njegovi prvi "paketi" mjera imali su nepovoljan učinak. U studenom 1987. SIV je donio privremene interventne mjere radi zaustavljanja rasta inflacije i drugih nepovoljnih kretanja.⁷⁰ Za manje od mjesec dana iz Hrvatske su informirali državni vrh Jugoslavije da usvojeni program i dodatne interventne mjere zapravo "vrše suspenziju sistema i ne vode nikakvom poboljšanju, već naprotiv dovode do još većeg produbljanja krize u cijeloj zemlji". Upozoreno je da interventne mjere obeshrabruju sposobne kadrove, kao i da ih neprijatelj i opozicija sve više koriste kako bi dokazali da je samoupravljanje promašaj, a Partija nesposobna.⁷¹ Mikulićeva programirana inflacija je nakon dvije godine izazvala široko neraspoloženje stanovništva i međusobno konfrontirala dijelove elite. Na njega su posebno bili kivni u Sloveniji i Hrvatskoj. Optuživan je samo da je na riječima za tržišnu orijentaciju, pa je pod velikim pritiskom u svibnju 1988. usvojen novi paket mjera SIV-a koji je doista bio na toj orijentaciji.⁷² Tada je kriza već bila na razini da je bila nužna reforma

---

66 HDA-CKSKH, 84. sjednica PCKSKJ od 17. 7. 1984.: Informacija sa sednice.

67 HDA-CKSKH, D-SP-4040: PSFRJ, str. pov. br. 275/4-1 od 28. 6. 1985.; HDA-CKSKH, D-SP-4040: Zapisnik sa 128. sednice PCKSKJ od 2. 7. 1985.

68 HDA-CKSKH, D-19662: Nacrt izvještaja o aktivnosti SKJ i radu Centralnog komiteta SKJ između 12. i 13. kongresa SKJ, str. 24.

69 M. KOROŠIĆ, *Jugoslavenska kriza*, str. 286.

70 Tanjug, "Tri zakona o ograničavanju potrošnje", u: *Slobodna Dalmacija*, 15. 11. 1987., str. 3.

71 HR-HDA-1616, 2-2-416: PSRH, str. pov. br. 95/1-1987 od 7. 12. 1987.

72 D. BUVAČ, 1990: *slom hiperinflacije ili Jugoslavije*, 21-23; DŽ. SARAČ-RUJANAC, *Branko Mikulić: Politička biografija 1965-1989.*, str. 166-177.

sustava. Potkraj istog mjeseca na Konferenciji SKJ također je podržan reformski smjer: gospodarstva, politike i Partije.⁷³

Obustave rada - štrajkovi

S krizom su počeli radnički štrajkovi koje je Partija, kad ih nije uspje- la zabraniti ili ignorirati, sukladno svojoj specifičnoj terminologiji, zvala obustavama rada.⁷⁴ U strogo nadziranom društvu svako oku- pljanje koje nije potaknula Partija i neka od njezinih transmisija u startu je bilo problematično i tretirano sigurnosnim problemom. Nakon gušenja Hrvatskog proljeća i smjene srpskih liberala, Jugo- slavija je ušla u razdoblje čvrste ruke, neki ga nazivaju i restaljni- zacijom, a značajka je osjetno uskraćivanje sloboda koje su bile do- puštene u 1960-im godinama.⁷⁵ Nakon invazije zemalja Varšavskog ugovora na Čehoslovačku 1968. i upada naoružanih hrvatskih revo- lucionara iz skupine "Feniks" 1972. godine, u Jugoslaviji je intenzivno razvijan koncept općenarodne obrane i društvene samozaštite. Taj spoj naoružanog naroda i pokušaja podružtvljavanja funkcije sigurnosti stvorio je prilično paranoičnu atmosferu u dijelu rukovodstava i društva koje se profesionalno bavilo zaštitarskim poslovima. Rezul- tat su bile direktive za prevenciju kriznih stanja, za čije su ažuriranje prvenstveno bili zaduženi komiteti za ONO i DSZ, partijski organi osnivani od 1979. sa zadatkom da rukovode obrambeno-zaštitnom sferom i održe dominaciju Partije u njoj i društvu.⁷⁶ Zbog albanske pobune na Kosovu 1981. i ekonomske krize problematika kriznih stanja postala je prvorazredno pitanje sfere ONO i DSZ. U svrhu prevencije predsjedništva SFRJ i CK SKJ u prosincu 1982. usvojila su zajedničke "Smjernice za sprječavanje nastajanja i za eliminiranje

73 HDA-CKSKH, D-P-4560: Stavovi Konferencije SKJ od 8. 6. 1988. o jačanju vodeće idejno-političke uloge, jedinstva i odgovornosti Saveza komunista u borbi za izlazak iz društveno-ekonomske krize; JELENA LOVRIĆ, "Otvoren put reformama", u: *Danas*, 7. 6. 1988., str. 7-11.

74 O sintagmi "obustava rada" više kod ZDENKO RADELIĆ, *Sindikat i radništvo u Hrvatskoj (1945.-1950.)*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2012.; JOSIP MIHA- LJEVIĆ, "Social Inequalities from Workers' Perspective in 1960s Socialist Yugo- slavia", u: *Revue d'études comparatives Est-Ouest*, 50 (2019.), 1 (5), str. 25-51.

75 RADINA VUČETIĆ, *Monopol na istinu: Partija, kultura i cenzura u Srbiji šezde- setih i sedamdesetih godina XX veka*, CLIO, Beograd, 2016., str. 328-336.

76 DAVOR MARIJAN, "Konceptija općenarodne obrane i društvene samozaštite - militarizam samoupravnog socijalizma", u: *Časopis za suvremenu povijest*, 53, br. 3, Zagreb, 2021., str. 953-987.

izvanrednih prilika".⁷⁷ Tijekom njihove izrade Partija je istovremeno radila na sličnom napatku i u rujnu 1981. izrađen je nacrt materijala o djelovanju SKJ na sprječavanju i eliminiranju kriznoga stanja. Najčešći izraz kriznoga stanja viđen je u velikim štrajkovima, zatim u djelovanju ilegalnih organizacija s rušilačkim učinkom i u vidu oružanih pobuna. U nacrtu se ozbiljno računalo da loše socijalno stanje kod dijela radnika može izazvati krizu pa je postavljen zahtjev da se spriječi njihov izlazak na ulice i da se problem riješi unutar radnog kolektiva.⁷⁸ Nakon što su "Smjernice za sprječavanje nastajanja i za eliminiranje izvanrednih prilika" stupile na snagu, javio se problem razumijevanja na nižim državno-političkim razinama sustava od strane organa koji su ih izrađivali za svoju razinu mjerodavnosti. O tome je raspravljano potkraj studenoga 1984. u Saveznom sekretarijatu za narodnu obranu, na sastanku s predstavnicima saveznih tijela i organizacija, te tijela republika i pokrajina. Tada su utvrđena stajališta o nejasnim pitanjima u planovima za izvanredne prilike. Zaključeno je da štrajkove, bojkot nastave i druga konfliktna stanja u pojedinim sredinama ne treba smatrati izvanrednim prilikama i prema njima poduzimati propisane mjere. To je zapravo značilo da ih treba rješavati, političkim, samoupravnim i drugim društvenim i zakonskim mjerama.⁷⁹ Takav je pristup bio nužan jer su u nekim republikama, poput SRH, komiteti za ONO i DSZ uglavnom prvi reagirali na štrajkove umjesto da to učine društveno-političke organizacije i nadležna samoupravna tijela.⁸⁰ U SRH Predsjedništvo CK SKH 15. prosinca 1986. usvojilo je smjernice po kojima se dijalog s predstavnicima štrajkaša vodio kroz praksu samoupravnih tijela i organa. To je značilo da se rasprave vode na zborovima radnika, da odluke donose organi samoupravljanja i da se sve društveno-političke strukture uključe u traženje izlaza iz stanja koja je dovelo do štrajka.⁸¹

---

77 HDA-CKSKH, Predsjednik CKSKH, ONO i DSZ, kut. 59: PSFRJ i PCKSKJ, Smjernice za sprječavanje nastajanja i za eliminiranje izvanrednih prilika, DT br. 423/1 od 15. 12. 1982.

78 HDA-CKSKH, Predsjednik CKSKH, kut. 56: PCKSKJ, septembar 1981., Uputstvo za delovanje SKJ na sprečavanju i eliminisanju krizne situacije.

79 SREDIŠNJI VOJNI ARHIV MINISTARSTVA OBRANE REPUBLIKE HRVATSKE U ZAGREBU, arhivski fond Republičkog sekretarijata za narodnu obranu SRH: Vojna pošta 1168 Beograd, Stavovi i objašnjenja u vezi izrade planova za vanredne prilike, DT br. 622-12/84 od 15. 1. 1985.

80 HDA-CKSKH, D-SP-3726: Informacija o organiziranosti i djelovanju KONO i DSZ u SRH, listopad 1983.

81 HDA-CKSKH, D-SP-4354: Skraćeni zapisnik sa 46. sjednice PCKSKH od 10. i 11. 5. 1987.

Kriza je utjecala na sve češća prozivanja političkih rukovodstava za odgovornost, što je partijski vrh tretirao pokušajem izazivanja dublje političke krize u zemlji. Rukovodstvo je odgovornost prebacivalo nižim razinama i najavljivalo zaoštavanje odgovornosti za provedbu obveza koje su trebale biti konkretizirane u svim proizvodnim oblicima i institucijama sustava.⁸² Smatrano je i da stanje pogoduje "raznim 'spasiocima' i 'nosiocima čarobnih ideja i rješenja'".⁸³ U osvrtu na sigurnosno stanje u SRH u ljeto 1983. RSUP-a SRH istaknuto je da do tada Služba sigurnosti u štrajkovima nije uočila neprijateljsko djelovanje, ali nije isključivala da do njega može doći u daljnjem zaoštavanju ekonomskog stanja.⁸⁴ Na sjednici Komiteta za ONO i DSZ SRH 26. studenoga 1987. stanje u Republici opisano je tonovima koji su bili sve samo ne ružičasti. Zbog posljedica afere "Agrokomerc" najteže stanje bilo je u Rijeci koja je zbog toga smatrana najosjetljivijom točkom u Republici. Komitet su brinule i "promjene u raspoloženju radnih ljudi i građana prema državnim organima i SKJ, koje se u negativnom smislu svakodnevno ispoljavaju. To neraspoloženje koje se sada očituje zbog rasta cijena i slično, može se lako pretvoriti u političko neraspoloženje i može dovesti ljude na ulicu".⁸⁵ Procjene da program SIV-a, posebice interventne mjere, ne će u dogledno vrijeme poboljšati stanje, susljedno su vodile prema širim socijalnim nemirima, pri čemu je predviđana mogućnost da ih unutarnji neprijatelji iskoriste za političko djelovanje, što je bilo povod za preventivne mjere. Zbog toga je Savjet za zaštitu ustavnoga poretka Predsjedništva SRH u siječnju 1988. utvrdio smjernice za djelovanje snaga unutarnjeg reda i drugih nadležnih tijela u uvjetima pogoršanog sigurnosnog stanja i širih socijalnih nemira. Njihova značajka je da je uporaba sile trebala biti krajnje restriktivna i to samo u slučajevima kada se sigurno zna da se socijalno nezadovoljstvo pokušava iskoristiti u političke svrhe ili u slučajevima izravnog ugrožavanja života ili imovine većih razmjera.⁸⁶

82 HDA-CKSKH, D-SP-3332: Rezime rasprave PCKSKH [od 1. 6. 1982.] o aktualnoj društveno-ekonomskoj situaciji u SRH.

83 HDA-CKSKH, PCKSKH, PSS, kut. 51: PCKSKH i PSRH, Procjena političko-sigurnosne situacije u SRH, br. 02-str. pov. 974/1-1982. od 9. 6. 1982., str. 3-4 (državna tajna).

84 HR-HDA-1616-4-2-54: Skraćeni zapisnik 10. sjednice Savjeta za zaštitu ustavnog poretka od 9. 9. 1983.

85 HDA-CKSKH, KONO i DSZ SRH, kut. 5: Skraćeni zapisnik sa 4. sjednice KONO i DSZ SRH od 26. 11. 1987.

86 HR-HDA-1616, 4-2-99: Savjet za zaštitu ustavnog poretka, Smjernice, DT br. 1/1-88 od 4. 2. 1988.

Broj štrajkova brzo je rastao. U 1982. bilo ih je 174, 1986. godine 851, a 1987. godine 1685.⁸⁷ U Hrvatskoj su 1987. izbila dva "ozbiljnija" štrajka. Štrajk u Radnoj organizaciji Istarski ugljenokopi "Raša" u Labinu počeo je 8. travnja i trajao je do 11. svibnja. Oko 1000 radnika štrajkalo je tražeći povećanje početne osnovice plaća.⁸⁸ Zapravo su u pitanju bila dva štrajka, jedan u Labinu, a drugi u Tupljaku kao "obustava rada", što je sustav uspio skriti od šire javnosti. Razlika je bila u tome što je "obustava rada" bila socijalno motivirana i svela se na povećanje platne osnovice, a štrajkaši iz Labina tražili su zamjenu dijela rukovodstva SOUR-a. Njih se, navodno u pregovorima ignoriralo, a dio je bio i pod milicijskim tretmanom. Premda su organi unutarnjih poslova po povijesti pojedinaca u štrajku "preturali" u oba slučaja, samo se onima iz Labina prebacivala "kontrarevolucionarnost", "antisamoupravnost" i "neprijateljstvo prema državi".⁸⁹

Republika/ pokrajina	Broj štrajkova								
	1980.	1981.	1982.	1983.	1984.	1985.	1986.	1987.	1988.
Bosna i Hercegovina	4	6	19	14	28	57	83	251	307
Crna Gora	0	6	4	4	7	19	34	50	54
Hrvatska	50	70	65	64	84	134	190	421	490
Makedonija	52	22*	9	73	90	150	140	191	178
Slovenija	62	47	18	96	100	149	163	227	218
Srbija	85	65	59	85	84	187	241	545	604
Uža Srbija	52	35	40	65	66	150	203	418	423
Kosovo	5	8	8	11	8	24	16	62	82
Vojvodina	28	22	11	9	10	13	22	65	99
Ukupno	253	216	174	336	393	696	851	1685	1851

Tablica 1: broj štrajkova u jugoslavenskim republikama 1980.-1988. godine
(Izvor: N. VLADISAVLJEVIĆ, *Antibirokratska revolucija*, str. 157)

87 NEBOJŠA VLADISAVLJEVIĆ, *Antibirokratska revolucija*, Arhipelag, Beograd, 2020., str. 157.

88 HDA-CKSKH, D-SP-4354: Informacija IVS SRH o problematici Istarskih ugljenkopa Raša, Labin.

89 HDA-CKSKH, 96. sjednica PCKSKJ od 16. 9. 1988. TONČI KUZMANIĆ, "O labinskom štrajku 1987", u: *Obustave rada-štrajkovi u Jugoslaviji*, Centar za društvena istraživanja CKSKJ, [Beograd], 1988., str. 195-202.

* Podatak iz prvih sedam mjeseci.

Drugi "ozbiljan" štrajk bio je u gigantskom kombinatu "Borovo", od 19. do 25. kolovoza 1987. Štrajkalo je oko 7.000 radnika koji su tražili povećavanje osobnih dohodaka za 40%, smanjenje radnih mjesta u režiji za 20% te pružanje jamstava od strane poslovnog odbora za neometano odvijanje procesa proizvodnje.⁹⁰ "Borovo" je zapošljavalo gotovo 23 tisuće radnika i od njega je egzistencijalno ovisilo oko 120 tisuća ljudi. Ekonomski kapacitet "Borova" činio je 70% privrede u općini Vukovar.⁹¹

U Hrvatskoj je tjedan dana nakon donošenja mjera SIV-a u studenom 1987. održano 27 štrajkova, a u drugom tjednu devet. Osnovni uzrok štrajkova bile su plaće, no počeli su se javljati i zahtjevi za smanjenje režijske radne snage, birokracije u cjelini, kritiziranje samoupravnih interesnih zajednica i drugo.⁹² Svibanjski paket mjera SIV-a 1988. bio je iznuđeni okretaj Mikulića prema tržišnom gospodarstvu. Paket je izazvao novi val štrajkova zbog Zakona o ograničavanju isplate bruto osobnih dohodaka.⁹³ U Beogradu 17. lipnja pred Skupštinom SFRJ okupilo se više od tri tisuće radnika tvornice kombajna *Zmaj* iz Zemuna s čime se nakon 1968. Beograd "prvi put u posleratnoj istoriji sreo sa ozbiljnim i dramatičnim radničkim nemirima". Nošene su parole: "Ko je izdao narod", "Izdali ste Tita", "Deca su nam gladna", "Gde su vam mercedesi" itd. Dio zahtjeva tražio je političku odgovornost za stanje i ravnomjernu podjelu tereta krize na sve u društvu, ne samo radnike.⁹⁴ Kod tvornice *Zmaj* problem je bio što nije bila konkurentna, zrela za drugi proizvodni program i s minimalno jednom trećinom viška zaposlenih, odnosno tehnološkim viškom. Isplata plaća pod pritiskom, za proizvode koji se nisu prodavali, bila je samo kratkoročno rješenje.⁹⁵ Dvadesetak dana kasnije, 6. srpnja, pred Skupštinu SFRJ stigli su i radnici iz vukovarskoga *Borova* koji su u prijestolnici Jugoslavije, a ne Hrvatske, tražili rješenje za svoje

90 HDA-CKSKH, KONO i DSZ SRH, 7. sjednica od 7. 7. 1988., kut. 6: Sigurnosni aspekti obustave rada u SOUR-u "Borovo" - Bilten br. 1 od 6. 7. 1988. (strogo povjerljivo).

91 HDA-CKSKH, D-P-4608: Informacija Centra CKSKH za informiranje od 14. 9. 1988. za srpanj-kolovoz.

92 HR-HDA-1616, 2-2-416: PSRH, str. pov. br. 95/1-1987 od 7. 12. 1987.

93 HDA-CKSKH, D-P-4390: CKSKH od 22. 7. 1988., Informacija o obustavama rada u SRH.

94 SVETISLAV SPASOJEVIĆ, "Da li svi putevi vode u Skupštinu?", u: *NIN*, 26. 6. 1988., str. 14-17.

95 DIJANA AVDIĆ, "Gde je izlaz za 'Zmaj'", u: *NIN*, 26. 6. 1988., str. 16-17.

nedaće. Ulaz u Skupštinu blokirala je milicija, premda je kasnije dio uspio prodrijeti u nju. Tek tada je predsjednik Skupštine pristao na razgovor s njima, a što je dovelo do obećanja u rješavanju problema, što se poslije svelo na obvezu Republike.⁹⁶ U povjerljivoj informaciji Centra CK SKH za informiranje i propagandu namijenjenoj rukovodstvom Partije i transmisija, u komentaru teškog stanja rečeno je i da

"zabrinjava činjenica da je u 'Borovu' prevladala svijest, a na temelju nje i odnos, da probleme treba rješavati netko drugi i da unutar SOUR-a nema niti inicijative niti odgovornosti da se nešto učini vlastitim snagama. Kao primjer, navedeno je da već više od godinu dana u 'Borovu' nije učinjeno ništa da bi se pokrenuo proces reorganizacije. Karakteristično je za 'Borovo' i velik broj izostanaka radnika s posla zbog bolovanja ili iz drugih razloga. Postavlja se pitanje svrsishodnosti postojanja 13 radnih zajednica i interne banke, ozbiljno bi valjalo ocijeniti i neka svojevremena ulaganja sredstava i tako dalje".

U Slavoniji je sredinom srpnja 1988. političko stanje, najvećim dijelom zbog štrajkova i mogućnosti izbijanja novih, bilo prilično teško. Politički potresi u Srbiji su također utjecali na političko stanje, što je uz ideološku poštapalicu o rastu hrvatskoga i srpskoga nacionalizma, vodilo prema zaključku da je "stanje složeno s tendencijama daljnjeg pogoršanja".⁹⁸

Nova vrsta prosvjeda

Uz štrajkove koji su bili ozbiljan pokazatelj teškog socijalnog stanja, partijski vrh dobio je još jednu brigu u Sloveniji i Vojvodini. U Sloveniji su zbog sudskog procesa četvorici (trojica novinara tjednika *Mladina* i jedan podoficir) zbog objavljivanja tajnog dokumenta, izbili prosvjedi i mitinzi, što je bila kulminacija dužeg prijepora između JNA i slovenske omladine. U Novom Sadu je u srpnju počela antibirokratska revolucija.⁹⁹ Socijalnom nezadovoljstvu u Srbiji po-

---

96 SVEN CVEK - JASNA RAČIĆ - SNJEŽANA IVČIĆ, *Borovo u štrajku: Rad u tranziciji 1987.-1991.*, Baza za radničku inicijativu i demokratizaciju, Zagreb, 2019., str. 57-63.

97 HDA-CKSKH, D-P-4608: Informacije Centra CKSKH za informiranje i propagandu od 14. 9. 1988., str. 6.

98 HDA-CKSKH, KONO i DSZ SRH, kut. 26: KONO i DSZ Zajednica općine Osijek, Informacija, str. pov. br. 8/1-88 od 21. 7. 1988.

99 BOŽO REPE, *Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije*, Modrijan, Ljubljana, 2002., str. 212-226; DAVOR MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992.: Rađanje države*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2017., str. 86, 95-96.

buna Albanaca na Kosovu u proljeće 1981. dala je i nacionalni ton i dodatno pogoršala političko stanje. Postupno, organiziranjem Srba i Crnogoraca na Kosovu koji su smatrali i tvrdili da su majorizirani od strane većinskih Albanaca, došlo je najprije do manjih, a potom većih oblika javnog iskazivanja nezadovoljstva. Najvidljiviji izraz bili su dolasci kosovskih Srba i Crnogorca u Beograd koji su počeli u veljači 1986. i završeni privremeno u studenom iste godine. S tim je poslanstvom počeo trend koji savezna partijsko-politička tijela, koliko god im bio neprihvatljiv, nisu mogla ignorirati. S njim su srpski nacionalisti pronašli najučinkovitiji način za skretanje pozornosti za svoje zahtjeve.¹⁰⁰ U proljeće 1987. počeo je novi krug njihovih dolazaka, s tim da je tada već bilo kontakata između nezadovoljnika i organa vlasti u Srbiji.¹⁰¹ Takvi prosvjedi kao oblik nezadovoljstva postajali su sve češći, i uz štrajkove koji su tada naglo učestali bili su dominantan oblik nezadovoljstva, dobrim dijelom sličnog predznaka, socijalnog, koje je, što se pokazalo u ljeto i jesen 1988. lako moglo transformirati i u politički prosvjed.

Najave održanja mitinga solidarnosti sa Srbima i Crnogorcima na Kosovu plasirane su u "najboljem" trenutku za organizatore. Bila je sredina ljeta, većina republičkih dužnosnika na godišnjim odmorima, a štrajkovi u dijelu radnih organizacija, u Hrvatskoj, posebice po značenju ozbiljni u Vukovaru i Novoj Gradiški.¹⁰² Vrhunac antibirokratske revolucije počeo je potkraj rujna u Novom Sadu i završen je 6. listopada 1988. padom rukovodstava Vojvodine. Tijekom novosadske drame u Beogradu su 4. listopada radnici iz Rakovice demonstrirali pred Skupštinom SFRJ. Tražili su žurno sazivanje izvanredne sjednice Savezne skupštine radi raspuštanja SIV-a. Zahtijevali su da Predsjedništvo Saveza sindikata da ostavku, a 17. sjednica CK SKJ zakazana za sredinu mjeseca raščisti sa svima koji su do tada prozivani. Uza zahtjev da im se plaće povećaju za 60%, radnici su tražili rasterećenje jugoslavenske privrede za 20% i to tijekom listopada. Na traženje radnika stigao je partijski čelnik SR Srbije, Slobodan Milošević i uvjerio ih da će uložiti sav svoj autoritet da se njihovi zahtjevi riješe, i to odmah, nakon čega su se vratili na radna mjesta. U njegovu govoru ton je bio politički, sukladan dotadašnjem maršu

100 PETAR RISTANOVIĆ, *Kosovsko pitanje 1974-1989*, Prometej, Novi Sad - Informatika, Beograd, 2019.

101 N. VLADISAVLJEVIĆ, *Antibirokratska revolucija*, str. 143-145.

102 HDA-CKSKH, D-SP-4530: Magnetofonski zapisnik sa sastanka sa dežurnim funkcionerima u rep. organima i organizacijama od 23. 8. 1988.

kroz i mimo sustava, u kojima je Srbija trebala postati cijela a društvo provesti privrednu reformu, reformu političkoga sustava i zaustaviti kontrarevoluciju na Kosovu.¹⁰³ Taj štrajk bio je i proturječan jer je kroza zahtjeve radnika relativizirao odgovornost srbijanske partijske elite za stanje u kojem se gospodarstvo Srbije nalazilo.

"Prašina" od treska s kojim je srušeno rukovodstvo Vojvodine nije se ni stigla slegnuti, a slijedio je novi politički potres, na suprotnom kraju Jugoslavije, u Crnoj Gori. No, u ovom slučaju je prije u pitanju bio splet okolnosti, nego političke "igre" u zaleđu. Gospodarsko stanje u Crnoj Gori bilo je katastrofalno, kao i socijalni položaj radništva i većega dijela stanovništva. U kombinat za proizvodnju građevinskih strojeva *Radoje Dakić*, 6. listopada je stiglo pismo Sindikata radnika općine Rakovica s pozivom da se s njima solidariziraju. Poziv je prihvaćen s odlukom da se to učini 11. listopada. No zbog vijesti da ne će biti povećanja plaća, prijepodne 7. listopada počeo je štrajk, najprije u krugu jedne radne organizacije, a potom su se pridružili i radnici drugih dijelova kombinata. Na zboru je traženo povećanje plaća sto posto, rasterećenje gospodarstva, smanjivanje administracije, nabavka zimnice po pristupačnim cijenama. U osvrtu Predsjedništva CK SK Crne Gore na tijek štrajka tvrđeno je da su zahtjevi radnika bili prihvaćeni i da su se spremali razići nakon govora relevantnih dužnosnika. Do završetka štrajka nije došlo jer je stigla skupina studenata, što je produžilo okupljanje, skupina radnika pozvala je ostale da idu u Skupštinu Republike i tada je miting krenuo posve drugačijim tijekom. Stalnim priljevom demonstranata mijenjao se karakter mitinga, a poruke socijalnog tipa bile su potisnute političkim zahtjevima za smjene, odgovornost rukovodilaca i slično, kao i potporom Slobodanu Miloševiću. U Nikšiću su 9. i 10. listopada održani mitinzi na kojima je uza socijalne parole, traženje odgovornosti crnogorskih dužnosnika bilo i klicanja S. Miloševiću.¹⁰⁴ Tih nekoliko dana u Titogradu i Nikšiću su zapravo pokazali krah koalicije Partije i radništva. Atmosfera je bila doista onakva kako je nekoliko godina ranije, krajnje preuranjeno, na sjednici dvaju saveznih predsjedništva 20.

---

103 ZORAN RAKIĆ, "Nećemo da čekamo", u: *NIN*, 9. 10. 1988., str. 11-12. O odnosu Miloševića i antibirokratske revolucije u OLIVERA MILOSAVLJEVIĆ, "Antibirokratska revolucija 1987-1989. godine", u: *Dijalog povjesničara - istoričara*, br. 8, Friedrich Naumann Stiftung, Zagreb, 2004., str. 319-336.

104 HDA-CKSKH, 104. sjednica PCKSKJ od 27. 10. 1986: CKSK Crne Gore, Informacija, br. 01-950/4 od 12. 10. 1988.; N. VLADISAVLJEVIĆ, *Antibirokratska revolucija*, str. 221-228.

ožujka 1985. Stane Dolanc, član Predsjedništva SFRJ i predsjednik Saveznoga savjeta za zaštitu ustavnog poretka predviđao najavljujući:

"da se sve više približavamo situaciji u kojoj možemo dići u težak konflikt sa sopstvenom radničkom klasom i radnim ljudima. Za situaciju je karakteristično veliko nepovjerenje, pre svega u rukovodstva Saveza komunista, rukovodstvo države, republika i pokrajina. ... Sve više je izraženo nezadovoljstvo ljudi sa materijalno-ekonomskim kretanjima. ... Kod ljudi se stvara psihoza koja je strahovito opasna. Sve više se približavamo situaciji u kojoj je njima potpuno svejedno na koji način će se nešto ostvariti, traže samo da se ostvari. Da li će se to na samoupravan način urediti, ili na administrativan način, ili ne znam na koji, ne pita se više mnogo. Jer, situacija je toliko teška i toliko kontradiktorna, konfliktna da se traži bilo kakav izlaz. U takvoj situaciji ima osnova da određene poene dobiju oni koji traže etatizam, centralizam, i rešenja vide u intervenciji države, odnosno u odnosima koje smo mi već davno prevazišli. To je baza za raznorazne tendencije koje se kod nas u društvu sada pojavljuju i koje će se verovatno sve više pojavljivati".¹⁰⁵

Po nalogu Predsjedništva SFRJ uvedene su mjere pripravnosti koje su u SRH aktivirale sustav ONO i DSZ. To je značilo povećanje broja sjednica, analize političkoga stanja i provedbe naređenih mjera adekvatnih trenutnom stanju. Komitet za ONO i DSZ SRH sastao se 8. listopada 1988. na temu političkoga stanja u Hrvatskoj i Jugoslaviji. Sa sjednice je istog dana poslana okružnica u kojoj je od komiteta za ONO i DSZ tražen preventivan rad, a u nekim - očito konfliktnim sredinama i neprekidan rad službujućih osoba oko mjera pripravnosti, te žurno informiranje nadređenih rukovodstava.¹⁰⁶ Partijski prioritet u održanju mira u Hrvatskoj bio je očit, sa socijalnog i klasnog fokusa počeo se preusmjeravati na nacionalno. Dodatni impuls dale su promjene ekonomskih odredbi Ustava SFRJ usvojene u studenom 1988. koje su na samom kraju godine iznjedrile Zakon o poduzećima s kojim se počela zatvarati knjiga jugoslavenskoga samoupravnog socijalizma koji je simbolizirao Zakon o udruženom radu.¹⁰⁷ I prije izmjena Zakona o poduzećima iz sljedeće godine samoupravljanje

---

105 HDA-CKSKH, PCKSKH, PSS, kut. 56: Uvodno izlaganje druga Staneta Dolanca, člana PSFRJ i predsjednika Saveznog savjeta za zaštitu ustavnog poretka, na zajedničkoj sednici PSFRJ i PCK SKJ od 20. 3 1985.

106 HDA-CKSKH, KONO i DSZ SRH, Izvanredna sjednica od 8. 10. 1986., kut. 6: KONO i DSZ SRH, br. 07/-str. pov. 289/1-88 od 8. 10. 1988.

107 Tanjug, "Što donose amandmani?", u: *Slobodna Dalmacija*, 26. 11. 1988., str. 3; ANTE PULIĆ, "ZUR na umoru", u: *Danas*, 22. 11. 1988., str. 18-19; "Zakon o poduzećima", u: *Službeni list SFRJ*, br. 77 od 27. 12. 1988.

je u dijelu Jugoslavije bilo prošlost.¹⁰⁸ S tim je privedena i kraju koalicija između Partije i radništva. To je bilo razvidno i prije njezina "službenog" završetka, sukladno opredjeljenju razdvajanja Partije i Države. Problematika radništva i njihovih prava koja je do kraja 1988. bila vrlo česta u partijskim forumima, ako ne i dominantna u aktualnom desetljeću, tijekom 1989. bila je potpuno marginalna. Iz kompromisno sročenog Nacrta izvještaja o radu SKJ između XIII. i XIV. izvanrednoga kongresa ni izbliza se ne mogu nazrijeti podjele i sukobi unutar Partije.¹⁰⁹ Nacionalno je u potpunosti istisnulo klasno.¹¹⁰ U Hrvatskoj se to veoma dobro vidjelo 28. veljače 1989. na mitingu u Kninu na kojem su radnici srpske nacionalnosti podržali majorizaciju radnika Albanaca na Kosovu.¹¹¹ U Hrvatskoj je do kraja listopada 1989. održano 490 štrajkova, koliko ih je održano tijekom cijele prethodne godine i na kojima je bilo oko 90.000 radnika.¹¹² Početkom prosinca 1989. nezaposlenih je bilo 140.000, a pred stečajem je bilo nekoliko poduzeća s 98.000 zaposlenih radnika, od kojih je 30% trebalo ostati bez posla. Inflacija u Jugoslaviji tada je iznosila 2685%.¹¹³ No to više nije bila briga Partije. U Hrvatskoj se avangarda opredijelila za reformu, što je uključivalo i tržišno gospodarstvo, sa svim nepovoljnim posljedicama za radničku klasu. Avangarda je zapravo priznala da postoje pravila ekonomske "igre" koje ni partijska volja ne može dugotrajno ignorirati i da su nužne "krupne promjene

---

108 Tanjug, "Pod hitno' izmjene Zakona o poduzećima", u: *Slobodna Dalmacija*, 29. 6. 1989., str. 7; Tanjug, "Usvojene izmjene Zakona o poduzećima, u: *Slobodna Dalmacija*, 1. 7. 1989., str. 40.

109 HDA-CKSKH, 153. sjednica PCKSKJ od 30. 8. 1989.: Nacrt Izvještaja o aktivnostima SKJ i radu CK SKJ između Trinaestog i Četrnaestog izvanrednog kongresa SKJ.

110 O tome na dva konkretna slučaja kod GORAN MUSIĆ, *Making and Breaking the Yugoslav Working Class: The Story of Two Self-Managed Factories*, Central European University Press, Budapest - New York, 2021.

111 DAVOR MARIJAN, "Događanja naroda' u Kninu 1989. godine - slom jugoslavenske ustavne konstrukcije u Hrvatskoj", u: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 58/2016., str. 439-466.

112 HDA-CKSKH, PCKSKH: Informacija Izvršnog sekretara za područje ONO i DSZ PCKSKH od 5. 11. 1989. o nekim obilježjima političko-sigurnosne situacije u SR Hrvatskoj.

113 HR-HDA-1616, kut. 113: Zapisnik sa 151. sjednice PSRH od 7. 12. 1989.; V. GOATI, *Politička anatomija jugoslovenskog društva*, str. 21.

u modelu socijalističkog samoupravljanja, ukoliko se želi prevladati krizu i uhvatiti korak na razvojnim procesima u svijetu".¹¹⁴

Zaključak

Između Saveza komunista Jugoslavije, samoprogllašene avangarde radničkoga pokreta i radničke klase u Jugoslaviji postojala je interesna koalicija. Ta je koalicija komunistima bila zamjena za legitimitet, a radničkoj klasi davala je sigurnost radnog mjesta i široka socijalna prava. Takva je interesna koalicija dovedena u pitanje s ekonomskom krizom u 1980-im godinama, koja je brzo prerasla u krizu samoupravnoga socijalizma. Teret rješenja ekonomske krize bio je na Vladi, odnosno Saveznom izvršnom vijeću. Rješenje do kraja 1988. nije postignuto jer je u Savezu komunista dominiralo mišljenje da nije problem u doktrinarnim dokumentima sustava nego u njihovoj provedbi. Zbog ekonomske krize partijski vrhovi su socijalno motivirano nezadovoljstvo radnika smatrali potencijalno najvećim mogućim izvorom političkih kriza i destabiliziranja društva. Partijski vrh je na tu temu bio iznimno osjetljiv i zbog samog koncepta jugoslavenskoga društva kao socijalističke samoupravne države u kojoj su, makar formalno, poluge vlasti bile u rukama radničke klase, a Savez komunista Hrvatske samo njezin avangardni oblik. Tijekom 1988. u avangardi je prevladalo mišljenje da su nužne promjene k tržišnoj orijentaciji što je zapravo značilo i kraj samoupravnoga socijalizma, a s njim i interesne koalicije s radničkom klasom.

---

114 HDA-CKSKH, D-P-4684: PCKSKH, studeni 1989., Prijedlog izvještaja o radu SKH i njegovih organa između 10. i 11. kongresa SKH, str. 1.